

**MTA Law Working Papers
2018/13.**

Krízis a bírósági igazgatásban?

Vadász Viktor

**Magyar Tudományos Akadémia / Hungarian Academy of Sciences
Budapest**

ISSN 2064-4515

<http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

Dr. Vadász Viktor
fővárosi törvényszéki bíró,
megbízott büntető kollégiumvezető,
az Országos Bírói Tanács tagja

Budapest, 2018. június 19.

Krízis a bírósági igazgatásban?

Az elmúlt időszak közéleti és politikai hírei között több, az Országos Bírósági Hivatal elnöke és az Országos Bírói Tanács között kialakult konfliktussal foglalkozó cikk és interjú is megjelent. Észlelhető ezek kapcsán, hogy – részben az érintett szereplők közreműködésével, részben félremagyarázások útján – valótlanságok, esetenként csúsztatások láttak napvilágot, melyek jogászokat és nem jogászokat egyaránt tévútra vittek. Elérkezett az idő, hogy a téma visszakerüljön arra a helyre, ahová tartozik: a közjog és a nemzetközi közjog értelmezési tartományába. Abban feltehetően mindenki egyetért, hogy az igazságszolgáltatás egészének megítélése szempontjából egyáltalán nem szerencsés, ha a bírósági szervezetrendszerrel és a bíróságok igazgatásával kapcsolatos közjogi vita a politika vagy a bulvársajtó színterére kerül, fontos azonban, hogy a közérdeklődésre indokoltan számot tartó és az állampolgárok mindennapi életét is érintő kérdésekben világos beszéd és világos érvek hangozzanak el.

A bírácoknak tartózkodniuk kell a politikai jellegű megnyilvánulásoktól. A másik oldalról viszont minden egyes bírónak kötelessége, hogy elősegítse a bíróságok függetlenségének érvényesülését és tiszteletben tartását. A bírósági igazgatás aktuális kérdéseinek is van egy politika feletti, közjogi vetülete, amelyet ezzel az írással az ismert tényekre támaszkodva, jogi érvekkel, a jogtudomány szempontjából vizsgáltam.

1. Az Országos Bírósági Hivatal elnöke és az Országos Bírói Tanács

A rendszerváltás után, a miniszteriális igazgatás kezdeti időszakát követően hazánk egy korporatív igazgatási modellt adaptált, ahol a bírósági szervezet működtetéséért és irányításáért a többségében bírákból álló Országos Igazságszolgáltatási Tanács felelt. Ebben a modellben a munka operatív részét nem a tanácsban ülő és emellett ítélkezési feladataikat is megtartó bírák, hanem az OIT alá szervezett Hivatal és annak vezetője látta el.¹ A korporatív rendszer tapasztalatait a jogalkotó 2011-ben vonta le, és helyezte a bíróságok központi igazgatását egyetlen személy – az Országos Bírósági Hivatal elnöke – kezébe. A változás lényege, hogy a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény (Bszi.) egyetlen egy személyt állított a szervezet csúcsára és igen széleskörű jogosítványokat adott az igazságszolgáltatást érintő legfontosabb kérdésekben: a bírói álláshelyek elosztására és a munkateher mérésre, a bírák és bírósági vezetők kinevezésére, a bírák képzésére, a bíróságok költségvetésére, továbbá a tárgyi eszközök, a technikai infrastruktúra, valamint a nagy ingatlan-beruházások, és szervezeti fejlesztések megtervezésére és végrehajtására.²

¹ 1997. évi LXVI. törvény IV. fejezete

² Az OBH elnökének feladatköreit részletesen a Bszi. 76. §-a sorolja fel

Az OBH elnökét feladatai ellátásában az immáron 300 főre felduzzasztott létszámú Országos Bírósági Hivatal segíti.³ 2012 után már nem a Tanácsnak volt egy Hivatala, annak pedig vezetője, hanem az OBH elnökének lett egy személyre szabott apparátusa, míg az OBH elnökének felügyeletére létrehozott Országos Bírói Tanács ezzel szemben teljes egészében saját infrastruktúra nélkül működik, sőt, státuszát olyannyira nem megnyugtató módon rendezték, hogy önálló jogi személyiség hiányában még a működéshez szükséges legalapvetőbb beszerzéseket sem tudja eszközölni, nemhogy irodát fenntartani vagy alkalmazottat felvenni. Jól lehet, az OBT rendelkezik saját költségvetéssel, azonban saját forrásaival jogi személyiség hiányában nem tud önállóan gazdálkodni, azaz kapott ugyan „zsebpénzt”, de pénztárcáját a jogalkotó épp az OBH elnökének kezébe adta.⁴

Visszatérve az OBH elnökére, tisztsége több lényeges tekintetben is különbözik a korábbi OIT Hivatal vezetőjének jogi helyzetétől: őt nem a bírói öngazgatást megtestesítő tanács nevezte ki, hanem a törvényhozó hatalmi ágat megtestesítő Országgyűlés választotta kétharmados többséggel. Személyét ugyan véleményeznie kell az OBT-nek, ez azonban épp dr. Handó Tünde esetében nem volt lehetséges, hiszen 2011 decemberében még nem létezett OBT, az OIT pedig már megszűnés előtt állt.⁵

Vannak olyan országok Európában, ahol az igazságügyi miniszternek igen komoly beleszólása van a bíróságok igazgatásába, azonban meggyőződésem, hogy a magyar szabályozás ismeretében ők is megirigyelnék a magyar OBH elnökének státuszát és jogköreit. Ellentétben egy kormánytaggal ugyanis őt csak kétharmados döntéssel lehet eltávolítani, terveit nem négy, hanem egy kilencéves ciklusban valósíthatja meg, a független bíró talárját magára öltve pedig – noha ítélkezési tevékenységeket ebben a 9 évben nem folytathat – akár szembe is szállhat a kormányzati akarattal.⁶ Az elmúlt hat évben a mindennapi gyakorlatban is megtapasztalhattuk, hogy a bírósági működésnek nincs olyan szegmense, amelyre az OBH elnökének közvetve vagy közvetlenül ne lenne döntő befolyása, beleszólása. Az sem állítható, hogy a költségvetési források tekintetében a magyar bíróságok amiatt szenvedtek volna hiányt, hogy a legfőbb igazságügyi vezetőnk nem tagja a Kormánynak, hiszen – amint arra az OBH elnöke beszámolóiban, közleményekben, interjúkban nagyon sokszor utalt – az előző hat évben szerencsére lényegesen nőtt az igazságszolgáltatás költségvetési támogatása, ami régóta elmaradt fejlesztésekre és beruházásokra biztosított fedezetet.⁷

³ A Hivatal engedélyezett létszáma 2012 elején 169 fő volt, 2014 végével 218 főre, 2016 végével 298 főre emelkedett. Az OBH elnökének 2016. évi beszámolója utalt arra is, hogy a bírósági szervezetből emellett további 219 személy volt központi igazgatási feladattal megbízva, illetve 15 munkacsoport 103 tagja segítette a Hivatal munkáját.

⁴ A Bszi. 104. § értelmében az OBT költségvetése az OBH költségvetésén belül jelenik meg elkülönítetten, amelyről évente megállapodást kell kötnie az OBH elnökével, aki biztosítja működésének technikai feltételeit, és a Bszi. 86. § (3) bekezdés a) pontja értelmében ellátja az OBT működésével kapcsolatos ügyviteli feladatokat.

⁵ Dr. Handó Tünde kinevezésére 2011. december 14. napján került sor a 92/2011. (XII.14.) OGY határozattal, míg az OBT alakuló ülését 2012. március 23. napján tartotta.

⁶ Példa erre a Kormány által 2016-ban bevezetni szándékozott közigazgatási bírósági reform, amely többek között az OBH elnökének (az akkori OBT és a Munkaügyi Bírák Országos Egyesülete által is támogatott) erős ellenállásán tört meg.

⁷ A bírósági költségvetési fejezet előirányzata 2011-ben 69,3 milliárd, 2012-ben már 79,4 milliárd, 2014-ben 87,2 milliárd, 2015-ben 87,5 milliárd, 2016-ban 92,8 és 2017-ben 118,4 milliárd forint volt. A 2018-as évre a fejezeti költségvetés pedig elérte a 120,3 milliárd forintot, ami 2011-hez képest 73,6%-os növekedés szemben a teljes (kumulált) inflációs rátával, ami a 2011-2017-es időszakra 14,5% volt.

Amire mindenképp fel kell hívni a figyelmet: a 2012-ben bevezetett új modellben az OBH elnökének kinevezése a bírósági szervezeten kívül dől el, személye szükségképpen egy politikai konszenzus vagy – megfelelő kormánytöbbség megléte esetén – pártakat eredménye. A politikai kinevezés tényén érdemben az az előírás sem változtat, hogy az OBH elnökének a jogszabály értelmében bírónak kell lennie, különös tekintettel arra, hogy kinevezését követően bírói tevékenységet kilenc éves mandátuma alatt nem végezhet, ítélkezési jogosítványai – hasonlóan az összes Hivatalba beosztott bíróhoz – teljes egészében szünetelnek. Közérthetően fogalmazva, bármelyik bírót kineveznek az OBH elnökévé, bírói státusza megmarad, de voltaképpen időlegesen elveszíti „bíró jellegét”, hiszen ezt követően éppen bíróként nem tevékenykedhet.⁸

Ha megvizsgáljuk a Bszi. miniszteri indokolását, kiderül, hogy a jogalkotó tudatos döntéssel, szükségszerűen helyezte a példátlanul széles jogkörökkel bíró egyszemélyi vezető fölé az ellenőrző szerepet betöltő, bírói öngazgatást tisztán megtestesítő testületet. Az Országos Bírói Tanács 14 tagját a bírák 6 éves ciklusra, küldöttek útján, titkos szavazással, demokratikusan választják. Hivatalból tagja a Kúria elnöke. A tanács legfontosabb feladata az Alaptörvény és a Bszi. értelmében a központi igazgatás felügyelete.⁹

Az Országos Bírói Tanács éppen az alkotmányos „fék és egyensúly” funkció miatt nem értelmezhető sem a bírói kar érdekében eljáró érdekképviselői szervként¹⁰, sem egyfajta tanácsadó testületként¹¹ és különösen nem „forradalmi tanácsként”, ami valami ellen vagy valakivel szemben működik, ahogy azt egyes újságokban aposztrofálták. Közjogi értelemben a magyar államhatalom jelenlegi rendszerében az OBT és a bírói öngazgatás a jogállamiság biztosítékát és a bírói hatalmi ág függetlenségét testesíti meg, hiszen a politikai kinevezett OBH elnöke felett a bírói öngazgatásnak szükségszerűen felügyeleti jogot kell gyakorolnia a legfontosabb státusz-kérdésekben.

2. Függetlenség, elszámoltathatóság és hatékonyság

Most, hogy egy újabb igazságügyi reform küszöbén állunk, le kell szögezni előljáróban, hogy az igazságügyi igazgatási rendszer és a bírósági szervezetrendszer megválasztása, átalakítása az alkotmányozó hatalom kizárólagos joga és felelőssége. Mindazonáltal ez nem jelenti azt,

⁸ A Bszi. 66. § (1) bekezdése értelmében az OBH elnökét az Országgyűlés a határozatlan időre kinevezett és legalább 5 éves bírói szolgálati viszonytal rendelkező bírák közül választja. A bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény (Bjt.) 57. § (1) bekezdése értelmében az OBH-ba beosztott bíró megtartja bírói tisztségét, de nem ítélkezhet.

⁹ „Az egyszemélyi vezetés esetében fokozottan jelentkezik az igény az ellensúly megteremtésére is. Az ellensúlyt jelentő szervet ugyanakkor olyan módon kell létrehozni, és olyan feladatokat szükséges a számára meghatározni, amely nem egy párhuzamos feladatokkal rendelkező, rivalizáló szerv létrejöttét eredményezi, hanem ténylegesen hatalmi féket jelent az egyszemélyi vezetés számára. A törvény ennek érdekében a központi igazgatás felügyeletére létrehozza az OBT-t, amelynek ellenőrzési, javaslattevői, véleményezési jogai vannak, és végső soron az OBH elnökének tisztségétől való megfosztását is kezdeményezheti az Országgyűlésnél.”

¹⁰ Az OBH elnöke által kinevezett ítélőtáblák és törvényszékek elnökei által 2018. május 29. napján megfogalmazott nyílt levél – ezzel kapcsolatos konkrét tényállítás nélkül – úgy fogalmaz: „az OBT tagjainak eddigi tevékenysége nem szolgálja a magyar bírói kar érdekeit.”

¹¹ Az OBT-nek az OBH elnökével megkívánt szoros együttműködését néha bírói körökben is számon kérik, noha az együttműködés alapvetően a felügyelt szerv és felügyelő személyi kontextusában értelmezhető. A felügyeleti jogkörökkel szemben az OBT-nek a központi igazgatásban való közreműködését a Bszi-ben írt hatáskörök csak néhány kérdésben nevesítik (pl. bírák etikai kódexének lefoglalása).

hogy a jogalkotót ne kötnék bizonyos korlátok akár az ország demokratikus jogállami berendezkedéséből, akár az Európai Unió tagságából vagy nemzetközi szerződéses kötelezettségeinkből fakadóan.¹²

Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága 1985-ben szövegezte meg a Bíróságok Függetlenségének Alapelveit, amely a bírák kinevezése körében előírta, hogy a kiválasztás menetébe olyan védelmi garanciákat kell beépíteni, amik meggátolják, hogy e kapcsán akár hátrányos megkülönböztetés, akár valamilyen „helytelen” indíték felmerüljön. A bírák előmenetelében olyan objektív ismérveknek kell dominálniuk, amely különösen a képességeket, a becsületességet és a gyakorlati időt veszik figyelembe.¹³

Az Európa Tanács 1994-ben kiadott R (94) 12 ajánlása a bírák hivatali előmenetelére vonatkozóan előírja, hogy minden döntést objektív kritériumokra kell alapítani, a bírák kiválasztása, előmenetele kizárólag az érdemeik alapján döntendő el, figyelembe véve képzettségüket, feddhetetlenségüket, képességeiket és munka-hatékonyágukat. Kifejezett megkötés az is, hogy a bírák kiválasztása és előmenetele kérdésében döntéseket meghozó hatóságnak a kormánytól és a közigazgatástól teljesen függetlennek kell lennie, ennek biztosítása érdekében olyan rendelkezéseket kell hozni, amely biztosítja, hogy tagjait a bírói hatalom maga nevezhesse ki, továbbá saját eljárási szabályait maga állapíthassa meg.¹⁴

Az európai bírákat tömörítő konzultációs tanács (CCJE) Strasbourgban kiadott 2010. évi Magna Chartája az igazságszolgáltatás jogállami alapelvei között említi, hogy az igazságszolgáltatás függetlenségének ki kell terjednie különösen a bírák objektív alapon történő kinevezésére, előmenetelére, elmozdíthatatlanságára, képzésére, mentelmi jogára, fegyelmi felelősségére és javadalmazására is. A bírák a bírósági igazgatás gyakorlatában sem vethetők alá utasításoknak, parancsoknak vagy az előjárók nyomásának, kizárólag a jogszabályoknak. A Charta kifejezetten előírja, hogy a függetlenség biztosítása érdekében minden állam köteles olyan bírói tanácsot vagy más testületet felállítani, amely egyaránt független a törvényhozástól és a végrehajtó hatalomtól, és kizárólag – vagy legalább túlnyomó többségében – bírákból áll és a tagjait bírák választják.¹⁵

Az európai tagállamok igazságügyi tanácsait tömörítő Európai Igazságügyi Tanácsok Hálózata (ENCJ) dokumentumaiban szintén rögzítette, hogy – tiszteletben tartva a tagállamok eltérő történelmi hagyományait – az újonnan csatlakozó országok számára, illetve bármely tagállamban bevezetett igazságügyi átalakítások kapcsán már alapvető elvárás az autonóm bírói öngazgatás biztosítása, azaz hogy többségében bírákból álló és bírák által választott tanácsokat állítsanak fel. Elvárás, hogy az igazságügyi tanácsok a bírák kinevezése és előmenetele, a bírák képzése és továbbképzése, a bírák fegyelmi és etikai felelőssége, a

¹²Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 10. Cikke értelmében „minden személynek teljesen egyenlő joga van arra, hogy ügyét független és pártatlan bíróság méltányosan és nyilvánosan tárgyalja, s ez határozzon egyrészt jogai és kötelezettségei felől, másrészt minden ellene emelt bűnügyi vád megalapozottsága felől.” Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. Cikke hasonlóan rendelkezik: „Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, illetőleg az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően.”

¹³<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/IndependenceJudiciary.aspx>

¹⁴<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804c84e2>

¹⁵<https://rm.coe.int/16807482c6>

bírósági szervezettel szembeni panaszok, a hatékonyság-menedzsment, a bíróságok központi igazgatása, és a bíróságok költségvetése terén, továbbá a bíróságokkal kapcsolatos jogalkotás kezdeményezésében meghatározó jogosítványokat gyakoroljanak. Szükséges, hogy a tagállamok ezen demokratikus standardok érvényesülését folyamatosan biztosítsák, mivel ezek az igazságszolgáltatás függetlenségének, elszámoltathatóságának és a hatékony működésének legfontosabb biztosítékai. A bírák kiválasztása minden esetben kizárólag az érdemeken és képességeken alapulhat, és a kinevezés során a végrehajtó és törvényhozó hatalomtól független önigazgatási testület akarata kell hogy érvényesüljön.¹⁶

Az igazságszolgáltatás függetlenségét a politikai közbeszéd nem ritkán olyan kontextusba helyezi, hogy a bírák egy elefántcsont-toronyba zárkózva, a függetlenség palástját magukra terítve, a társadalom fölé helyezik magukat. Az ENCJ 2018. június 1-jén kiadott Lisszaboni Nyilatkozata e kapcsán előrelátóan rögzíti, hogy *„egy, a változásoknak ellenálló és látszólag hátrafelé tekintő bírósági szervezet hamar elveszítheti a polgárok bizalmát, és sérülékennyé válik a külső, különösen a más hatalmi ágaktól és a médiától érkező támadásokra.”* Fontos ezért, hogy a bírói önigazgatást megalapozó tanácsok maguk *„kezdeményezzék és irányítsák a pozitív változások folyamatát az igazságszolgáltatás függetlensége, elszámoltathatósága és az ítélkezés magas színvonalának elősegítése érdekében, mindezt tehát nem önmaguk érdekében, hanem hogy a bíróságok képessé váljanak az egyszerre pártatlan, időszerű és hatékony igazságszolgáltatás biztosítására az általános közjó érdekében.”*¹⁷

Az igazságszolgáltatás függetlensége tehát helyes értelmezésben nem a bírák előjoga, hanem az állampolgárok tisztességes eljáráshoz való jogának legfontosabb szegletköve. Egy demokratikus állam kizárólag ezen az úton tudja biztosítani, hogy az állampolgárok ügyeit szakmai alapokon kiválasztott, befolyástól mentes, kizárólag a törvényeknek alárendelt személyek fogják elbírálni. Ezzel az állam nem az egyes bírák vagy egyes bírósági ítéletek tévedhetetlenségét, hanem egy független rendszer általános befolyástól mentes működési elvét garantálja. A tisztességes eljárás és a törvényes bíróhoz való jog két fontos összetevője, hogy a bírák kinevezése részrehajlástól és személyes önkénytől mentesen történjen, másrészt pedig az ügyek objektív és előre rögzített elvek mentén legyenek kiosztva.

2.1. Bírák kinevezése:

A 2011-ben Magyarországon meghonosított kinevezési rendszer szerint a bírók kiválasztása versenypályázat útján, átláthatóan történik, nem csupán az első kinevezés, hanem minden további előrelépés, akár magasabb szintű, akár más illetékességi területű bíróságra történik az áthelyezés. A bírói állaspályázat kiírását követően a nyílt felhívásra érkező pályázókat az egyes törvényszékek, ítélőtáblák bírói tanácsai pontozzák egy igazságügyi rendelet szempontrendszer alapján. Többségben vannak azok az ún. objektív pontok, amiket a jelöltek mérlegelés nélkül – a szolgálatban eltöltött idő, az egyes képességek és végzettségek alapján kapnak –, míg más pontokat (szubjektív pontok) a bírói tanács vagy a szakmai kollégium a pályázók személyes meghallgatását követően, szavazás útján állapít meg.¹⁸

¹⁶https://www.ency.eu/images/stories/pdf/workinggroups/ency_distillation_report_2004_2017.pdf

¹⁷<https://www.ency.eu/node/478>

¹⁸7/2011. (III. 4.) KIM rendelet a bírói állaspályázatok elbírálásának részletes szabályairól és a pályázati rangsor kialakítása során adható pontszámokról

A bírói tanácsok tagjait az adott ítélőtáblán, törvényszéken dolgozó bírák választják maguk közül, titkos szavazással, a kollégium pedig az adott ügyszakban dolgozó törvényszéki, illetve ítélőtáblai bírák szakmai közössége. Minden ítélőtáblán és törvényszéken van polgári és büntető kollégium, a nagyobb törvényszékeken van emellett gazdasági kollégium, valamint általában több törvényszékre kiterjedő illetékességgel közigazgatási és munkaügyi regionális kollégiumok működnek. Ezek a testületek – hasonlóan az Országos Bírói Tanácshoz – a bírói öngazgatást testesítik meg helyi szinten, hiszen ezekben közjogi értelemben közvetve vagy közvetlenül a bírák testületi akarata jelenik meg.¹⁹

Abban az esetben, ha az OBH elnöke a bírói tanács által számított pontok szerint első helyen rangsorolt pályázót kívánja kinevezni, arról minden további megkötés nélkül, önállóan dönthet. Ez közjogi értelemben is helyes, hiszen túl azon, hogy ezen esetekben a bírói kinevezések nagy része gyorsan és gördülékenyen haladhat, a rangsorról a bírói tanács döntött, ami a bírói öngazgatást testesíti meg. Közjogi logikával nézve nem jelent ezért legitimációs problémát, ha a végső döntéshozó a bírói öngazgatáson kívüli politikai kinevezett személy. Előfordulhat azonban olyan eset, amikor önmagában a pontok alapján egy jelölt megelőz egy másik, arra alkalmasabb jelöltet a rangsorban, akit esetleg épp a bírói tanács vagy a kollégium is alkalmasabbnak tartott az állásra. Példa erre, amikor egy hosszabb szolgálati idővel rendelkező bíró családi vagy más személyes okokból egy másik országban próbál bírói álláshelyre pályázni, viszont egy rövidebb szolgálati idővel rendelkező bíró vagy bírósági titkár a magas objektív pontokkal megelőzi őt a versenyben. Ilyenkor valóban indokolt lehet, hogy ne az első, hanem a második vagy harmadik helyen rangsorolt személyt nevezzék ki, ezért a törvény az OBH elnökének biztosítja azt a jogot, hogy – akár hivatalból, akár az adott bíróság elnökének indítványára – az OBT egyetértésével eltérjen a rangsortól. Ilyen esetben az OBT a döntés legitimációját biztosítja.²⁰

Nem koherens – emiatt a gyakorlatban a minimum standardoknak sem felel meg maradéktalanul – a szabályozás, amikor az OBT nem ért egyet az előre sorolásra vonatkozó javaslattal, viszont az OBH elnöke nem nevezi ki a rangsorban első helyen befutó pályázót. Ilyenkor ugyanis a Bjt. szerint tehet újabb előterjesztést az OBT felé, vagy akár – amint erre a gyakorlatban többször láttunk példát – eredménytelennek nyilváníthatja a pályázatot, majd újabb pályázatot írhat ki. Ezen joghézagot kihasználva az OBH elnöke megkerülheti a bírói öngazgatást, azaz felülírhatja az OBT és a törvényszékek bírói tanácsainak akarát. Szükséges utalni arra is, hogy a törvény egy taxatíván meghatározott körben biztosítja a lehetőséget az eredménytelenné nyilvánításra, éppen ezért levonhatjuk azt a következtetést, hogy semmiképpen nem állhatott a jogalkotó szándékában ilyen széles jogosítványok biztosítása a hivatalvezetőnek a bírói öngazgatás megkerülésére.²¹

2.2. Bírósági vezetők kinevezése:

Az OBH elnökének másik fontos jogköre a legfontosabb bírósági vezetők kinevezése. A Bszi. ide telepíti a törvényszéki és ítélőtáblai elnökök és elnökhelyettesek kinevezési jogosítványát, akik a bírák felett fegyelmi jogkört gyakorolnak, valamint a kollégiumvezetőket, akik a

¹⁹Bszi. IX. fejezete.

²⁰Bjt. II. fejezete

²¹Az eredménytelenné nyilvánítást a Bjt. 20. §-a szabályozza

szakmai munka irányításával nagy befolyással bírnak a bíróságok ítélezésére. Végző soron ezen vezetők alkotják meg az ügyelosztási rendeket, így döntő befolyásuk van arra is, hogy melyik bíró milyen ügyekben fog eljárni.

A vezetők kinevezése nyílt pályázat útján történik, amely során a pályázók részletes, a bíróságok központi honlapján közzétett pályaműben adnak számot a hatéves időszakra tervezett intézkedésekről, elképzelésekről.²² A bírósági vezetők kinevezése során a bírói öngazgatás legitimitációja szintén megjelenik, hiszen a törvényszékek, ítélőtáblák elnökei és elnökhelyettesei esetében az összbírói értekezlet, azaz az adott bíróság minden bírója, kollégiumvezetők esetében pedig a szakági kollégium és ezt követően összbírói értekezlet is véleményt nyilvánít a pályázatról titkos szavazás útján. Amennyiben az OBH elnöke nem a legnagyobb támogatást bíró jelöltet kívánja a pozícióban látni, vagy pedig olyan személyt kíván kinevezni, aki nem érte el a véleményező testület támogatását (50% + 1 szavazat), kizárólag az OBT egyetértésével jogosult a bírósági vezető kinevezésre. Egyértelmű, hogy a jogalkotó a bírósági vezetők esetében is próbált garanciákat beépíteni a kinevezés folyamatába, hiszen a bírói öngazgatás legitimitációja nélkül bírósági vezető főszabály szerint nem kinevezhető.²³

Nincs tökéletes rendszer, és az OBH elnöke ezen esetben is megtalálta a megfelelő joghézagot. Az elmúlt hat évben számtalan példát láttunk arra, amikor úgy nyilvánított eredménytelenné vezetői pályázatot, hogy a jelöltek egyike ugyan élvezte a bírák többségének támogatását, ám az OBH elnöke mégsem kívánta kinevezni az illetőt. A „nem döntés jogát” a törvény egyébként biztosítja az OBH elnökének, viszont rendszerszinten aggasztó demokratikus deficitet vetít előre, ha nagy számban kerülnek a bírák által nem támogatott személyek fontos vezetői pozíciókba. Rendszeressé vált, hogy olyan személyek kapnak vezetői megbízásokat, akik pályázatot sem nyújtottak be, így a bírák nem is nyilváníthattak róluk véleményt. Elterjedté vált ugyanis az a módszer, hogy a második eredménytelenné nyilvánított vezetői pályázatot követően az OBH elnöke egy évre megbíz valakit – bármely bírót, sok esetben nem is arról a bíróságról – a tisztség betöltésére, majd amikor egy év elteltével újból kiírja a pályázatot, a korábban megbízott személy rendszerint már egyedül indul, és az összbírói értekezleten szavazó bírák is tisztában vannak azzal, hogy kit kíván az OBH elnöke a főbírói székben látni. A bírácoknak két lehetőségük van: protestálnak, és nem támogatják az OBH elnökének jelöltjét, vagy pedig elfogadják a tényt, hogy amennyiben a központi igazgatás támogatását és – legfőképp – nyugalmat szeretnének látni a munkahelyükön, akkor igennel szavaznak. A bírói öngazgatás legitimáló hatása ilyenkor formálisan érvényesül ugyan, de egy nem pályázó személy megbízása vezetői feladattal – a bírák által támogatott pályázó ellenében – teljesen ellentétes a jogalkotó céljával és a nemzetközi minimum standardokkal.

A bírói öngazgatás jelentette demokratikus legitimitáció, valamint a bírák és a bírósági vezetők kiválasztásának átlátható és szigorúan objektív szempontrendszere együttesen tudja csak garantálni, hogy az állampolgárok ügyei olyan független személyekhez kerülnek, akiknek kiválasztása során a személyes, önkényes, a jogállami elvekkel össze nem egyeztethető szempontok nem játszhattak szerepet, és e felett a törvényhozó és végrehajtó hatalom közvetve sem bírt ráhatással. Ez az oka annak, hogy a kinevezési szabályok

²² <https://birosag.hu/szakmai/palyazatok-obh-eln-jogkore>

²³ Bsz. 127-134. §-a

rendszer szintű megsértése és a kinevezési jog visszaélésszerű alkalmazása egy, a törvényhozás által választott politikai kinevezett részéről semmiképp nem vehető félvállról.

3. Az OBH elnökének eredménytelenné nyilvánítási gyakorlata

Miután az új összetételű Országos Bírói Tanács 2018 elején megkezdte működését, egyáltalán nem volt váratlan, hogy két bíróságról is kérdéssel fordultak a bírák az OBT-hez. A Fővárosi Törvényszék és a Győri Ítéltábla összbírói értekezletei egymással párhuzamosan kérték, hogy az OBT vizsgálja meg az OBH elnökének gyakorlatát a bírói és vezetői pályázatok eredménytelenné nyilvánításának törvényessége tekintetében.

A vizsgálat elrendelésére az OBT 2018. február 22. napján megtartott ülésén került sor, amelyen az OBT tagjaiból ötfős bizottságot állított fel egy vizsgálat lefolytatására.²⁴ A bizottság részben adatszolgáltatást kért az OBH elnökétől, részben megtekintette a pályázati eljárások elnöki iratait, és megállapításairól összefoglaló jelentést készített. A jelentést az OBT tagjai és az üléseken tanácskozási joggal részt vevő személyek – köztük az OBH elnöke – nyolc nappal az ülést megelőzően kézhez kapták.²⁵ A jelentésben foglaltakra észrevételt az OBH elnöke sem akkor, sem a mai napig az OBT felé nem tett.

Az OBH elnökének a bíróságok központi honlapján kifejtett okfejtése, amely szerint 274 bírói pályázatból mindössze 15-öt nyilvánított eredménytelenné – ebből 4 esetben kétség kívül pályázó hiányában – jogilag semmiképp nem kielégítő magyarázat. Olyan ez ugyanis, mintha egy munkáltató azzal védekezne a munkaügyi bíróságon, hogy az általa egy évben elbocsátott 274 munkavállaló közül, mindössze 10 ember – pont a felperesek – esetében járt el jogellenesen, a többiek ezzel szemben mind tisztességes eljárásban részesültek.²⁶ Hasonló érvelést alkalmaz az OBH elnökének a bírói és bírósági vezetői pályázatok kapcsán közzétett 2018. április 9-én kelt összefoglalója is, azonban a bírósági vezetői kinevezési gyakorlatának visszasságáról sokat elárul az a statisztikai adat is, hogy 2017-ben minden második vezetői pályázatot eredménytelenné nyilvánította.²⁷

Talán nem ördögtől való az a feltételezés, hogy kizárható a véletlen egybeesés, hogy az OBH elnöke éppen a 2018. május 2-ai ülés előtt tette magáévá azt az egyéni jogértelmezést, hogy a közigazgatási és munkaügyi bíróság tag lemondására figyelemmel az OBT működésképtelenné vált. Ez volt ugyanis az a nap, amikor – általa is tudottan – a bizottsági jelentést az OBT megvitatta. Amennyiben az OBH elnöke az ülésen megjelenik, hozzá kérdéseket lehetett volna intézni, bár a jelentésből más következtetést kétség kívül nem lehetett levonni, mint hogy az OBH elnökének gyakorlata a törvény előírásainak részben nem felel meg. A jelentés ténymegállapításaiból ugyanis – diszkrecionális mérlegelés nélkül – szükségszerűen következett a bizonyos fokú szabálytalanság megállapítása.²⁸

²⁴ https://birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/obt_dokumentumok/obt_osszefoglalo_2018.02.22.pdf

²⁵ https://birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/obt_dokumentumok/szabizottsagi_jelentes.pdf

²⁶ https://birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/stat-tart-file/6_obt_tajekoztato_biroi_palyazatok_2017_1.pdf

²⁷ <https://birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/stat-tart-file/osszefoglalo.pdf>

²⁸ https://birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/obt_dokumentumok/osszefoglalo_2018.05.02.pdf

A feltárt hibák között a legsúlyosabb az eredménytelenné nyilvánítás indokolásának teljes hiánya volt, ráadásul ezen gyakorlat alaptörvény sértő voltára az Alkotmánybíróság már 2013-ban felhívta az OBH elnökének figyelmét.²⁹ Volt emellett ellentmondásos, ugyanazon pályázat esetében egymástól eltérő kétféle indokolás, és volt olyan is, ahol az iratok alapján gyakorlatilag követhetetlen volt, hogy az OBH elnöke milyen módon tájékoztatta döntése indokairól a pályázót és a véleményező testületet. Talált a bizottság olyan indokolást is, ami az iratokban fellelhető adatokkal és ismert tényekkel nyilvánvalóan ellentétes volt. Ha ugyanis például egy bírói pályázatot arra tekintettel nyilvánít eredménytelenné az OBH elnöke, hogy a bírói álláshely kiírására az ügy forgalmi adatok alapján még sincs szükség, érthetetlen hogy az eredménytelenné nyilvánítással egyidejűleg miért írja ki újból a pályázatot ugyanerre az álláshelyre.³⁰

Fontos azonban rögzíteni, hogy a rendes, jogállami működés természetes velejárója, hogy egy szabálytalanság feltárásakor az OBT jelzéssel él az általa felügyelt OBH elnöke felé, és kifejti, hogy mit és miért tekint törvényellenesnek a vizsgált gyakorlatban. A megállapításon túl viszont az OBT határozatának nem voltak – és nem is lehetnek – közjogi következményei, azaz ez pusztán iránymutatásul szolgál a jövőre nézve. Ezzel szemben, amit erre „válaszként” tett az OBH elnöke, elképzelhetetlen és értelmezhetetlen az alkotmányos keretek között. Amikor ugyanis önálló jogértelmezéséből kiindulva az öt felügyelő OBT-t illegitimnek nyilvánította – és teszi a mai napig – az OBH elnöke nem a Tanácsot, hanem önmagát helyezte a közjog értelmezési tartományán kívülre.

4. Az OBT működőképessége

Nem helytálló az OBH elnökének azon érvelése, hogy működésképtelenné válik a 15 fős tanács, amelynek 14 tagját a küldöttek bírósági szintenként választották, ha bármely szint képviselője a tag, póttag kiesése miatt bekövetkezik.³¹ A szintenként meghatározott kvóta ugyanis kifejezetten a tagválasztásra vonatkozik, és egy felső határt, nem pedig egy működéshez megkövetelt minimális létszámot határoz meg. Ráadásul a törvény kifejezetten rendelkezik arról, hogy mikor kell póttagválasztást tartani. Ez konjunktív feltételekhez kötött: egyrészt a póttagok számának öt fő alá kell csökkennie, másrészt az is feltétel, hogy vagy valamelyik szint képviselője ne legyen biztosított, vagy a tanács működése legyen veszélyeztetve.³² Kimondottan a működőképességhez szükséges létszámot a törvény nem határoz meg, ellenben rendelkezik a határozatképességről, amelyhez a tagok kétharmadának jelenléte szükséges.³³

²⁹ „Az Alkotmánybíróság – hivatalból eljárva – megállapítja: a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény 77. § (2) bekezdés második mondatának alkalmazása során az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdésében foglalt jogállamiság alkotmányos alapértékéből fakadó alkotmányos követelmény, hogy az OBH elnöke azokat a személyzeti jellegű intézkedéseket tartalmazó határozatait, amelyekkel szemben jogorvoslatnak van helye, köteles okszerűen, az érintett jogorvoslatához való jogára is figyelemmel megindokolni.” 13/2013. (VI.11.) AB határozat

³⁰ https://birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/obt_dokumentumok/szabizottsagi_jelentes.pdf

³¹ A Bszi. 91. § (1) bekezdése értelmében az OBT tagjait megválasztani jogosult küldöttértekezlet a küldöttek közül az OBT bíró tagjává 1 ítélőtáblai, 5 törvényszéki, 7 járásbírói és 1 közigazgatási és munkaügyi bírósági bírót választ.

³² A Bszi. 92. § értelmében, ha a póttagok létszáma 5 alá csökkent és az OBT zavartalan működése vagy a 91. § (1) bekezdésben meghatározott felső határok érvényesülése nem biztosítható, a póttagok létszámát – új választás tartásával – 14 főre kell kiegészíteni.

³³ Bszi. 105. § (3) bekezdése

Számtalan közjogi példa hozható arra nézve, hogy miért téves az OBH elnökének jogértelmezése, és a működőképességgel kapcsolatos téves jogértelmezés széleskörű terjesztésére figyelemmel az OBT 2018. május 16. napján nyílt levélben fordult a bírói karhoz.³⁴ Ebben azt is részletesen kifejtette, hogy jogállami keretek között egy közjogi hatalmat gyakorló személy nem gyakorolhat olyan jogot, hogy az őt felügyelő közjogi testületet illegitimnek nyilváníthassa. Természetesen nincs elzárva az OBH elnöke sem attól, hogy az OBT bármelyik döntését vitassa vagy jogi úton támadja, azonban erre eddig semmilyen lépést nem tett. Másrészt – függetlenül a jogértelmezési vita kimenetelétől – az minden kétségen felül áll, hogy egy közjogi testületet mindaddig működőképesnek kell tekinteni, amíg az arra jogosult szerv vagy személy a működésképtelenségét ki nem mondja. Egyben biztosak lehetünk: erre nem az OBH elnöke jogosult.

Az OBH elnöke a tanács működésképtelensége kapcsán adott megtévesztő okfejtésével – túl azon, hogy megpróbálja az önkényes kinevezési gyakorlat kapcsán tett megállapításokról elterelni a figyelmet – komoly károkat okoz az egész bírósági szervezetnek: az előterjesztések megtagadásával ugyanis az OBH elnöke nemcsak egy közjogi testület alkotmányos jogkörét vonja el, hanem az egész bírósági szervezetet és számtalan bírót akár közvetlenül hoz jogtalanul méltánytalan helyzetbe. Példának okáért, visszavonta az OBH elnöke egy járásbíróság esetében a vezető újbóli kinevezéséhez való hozzájárulás megadására vonatkozó előterjesztést, amely által az adott járásbíróság kinevezett elnök nélkül maradt. Előterjesztés hiányában az OBT nem képes döntení a bírói pályázat rangsortól való eltéréséről, nem nevezhető ki véleményező testület által nem támogatott bírósági vezető, nem nevezhető ki a szolgálati bíróság tagjai, nem adható felmentés vezető és hozzátartozó közötti összeférhetetlenség esetén. Az OBT ez esetben nem tudna hozzájárulni a 3 hónapnál rövidebb felmondási idő engedélyezéséhez, nem tudna bírót mentesíteni a lemondási idő alatti munkavégzési kötelezettség alól, nem tudna döntení a nyugállományba vonuló bíró munkavégzési kötelezettség alóli mentesítéséről, ahogy előterjesztés hiányában a bírák vagyonynyilatkozatával kapcsolatos eljárást sem folytathatja le.³⁵

Az Országos Bírói Tanács a 2018. május 16-án megtartott ülést követően felhívta az azon meg nem jelent OBH elnökének figyelmét a közjogi mulasztás következményére: eszerint, ha az OBH elnöke nem tesz eleget azon törvényi kötelezettségének, hogy az OBT felé megtegye a törvényben előírt előterjesztéseket, mulasztással sérti meg alkotmányos kötelezettségét, amelynek egy idő után nem lehet más következménye, mint menesztésének kezdeményezése. Téved ezért az OBH elnöke, amikor azt sérelmezi, hogy az OBT „rögtönítélő bíróságként” menesztéssel fenyegette meg az eredménytelenné nyilvánítási gyakorlat miatt, mivel a figyelmeztetés nem a kinevezési gyakorlat kapcsán, hanem az OBT működésének jogtalan illegitimé nyilvánításával függ össze. Látva ugyanis, hogy az OBH elnöke makacs ragaszkodással kitart téves jogi álláspontja mellett – noha azzal a közjogi palettán teljesen egyedül maradt – olyan törvénytörő mulasztást követ el, amelynek következményei egyszerűen nem adnak más lehetőséget az OBT-nek, minthogy az Országgyűléshez forduljon a helyzet rendezése érdekében. Természetesen ildomos lenne elkerülni lehetőség szerint a

³⁴<http://mabie.hu/index.php/981-kozlemennyel-fordult-magyarorszag-biraihoz-az-orszagos-biroi-tanacs>

³⁵Bszi. 103. § (3) bekezdése

menesztési eljárást, hiszen ezzel egy közjogi kérdés átkerülne a politika szférájába, ami semmiképpen sem hasznos a bírósági szervezet számára.³⁶

5. Krízis a nemzetközi helyzet fényében – megoldások

Az egyébként sem nyugodt helyzetet tovább feszíti, hogy a külföldi és hazai közvélemény – elsősorban az igazságügyi döntéshozók, a politikai és szakmai nemzetközi testületek – az OBH elnökének az OBT egészével és egyes tagjaival szembeni magatartását egy igencsak kényes nemzetközi helyzet árnyékában értékeli. Lengyelországban a nemrég bevezetett igazságügyi reformot a nemzetközi közvélemény jelentős visszalépésként értékelte a bírói öngazgatást illetően, hiszen a lengyel bírói tanács tagjait jelenleg nem a bírák választják, hanem a bírák közül a Lengyel Parlament alsóháza, a Sejm. Lengyelországban a reformok ellen hangjukat felemelő bírák és bírói egyesületek (pl. Iustitia³⁷) komoly retorziókat szenvedtek el: több kritikus bíró ellen fegyelmi-, majd büntetőeljárás indult, szakmai és emberi megítélésüket pedig széleskörű médiahadjárat rombolta. Érthető, hogy aggódva figyelik itthon és Európában, amint az OBT több tagja (szám szerint négy) ellen az OBH elnöke fegyelmi eljárást kezdeményez vagy az általa kinevezett elnökökkel kezdeményeztet.³⁸ Feltehetően egyes OBT tagok „hazaárulónak” titulálása – ráadásul teljesen téves ténybeli és jogi alapokon – szintén nem segít eloszlatni a szervezet feletti sötét felhőket, és biztosan nem hozza el az áhított békét.³⁹

Jogásként ne legyen kétségünk afelől, hogy az európai közvélemény számára a bírói függetlenség biztosításaként nem jelent elégséges garanciát az a tény, hogy az OBH elnökét az Országgyűlés a bírák közül választotta meg, hiszen ő ettől még nem testesíti meg és nem is képviselheti a független bírói hatalmi ágat, hiszen kinevezését bírói testületek nem legitimálták.

Attól a pillanattól kezdve pedig, hogy az OBT működőképessége megszűnne, az OBH elnökének elszámoltathatóságát – amely a jogállam egyik, ha nem legfontosabb garanciája – teljes egészében kiiktatná, így ennek hiányában a bíróságok központi igazgatása még időlegesen sem működhet legitim módon. Jogásként és bíróként is bízom abban, hogy az OBH elnöke még a megfelelő időben átérzi helyzete súlyosságát, jelenlétével is elismeri az OBT legitimitását, és mindent megtesz annak érdekében, hogy az OBT jelenlegi tagjai akadályok és megfélemlítés nélkül gyakorolhassák a bírói öngazgatást megillető alkotmányos jogokat.

Más oldalról nézve egy ilyen krízis – hosszú távon legalábbis – akár hasznos is lehet egy jogrendszernek, hiszen remek alkalmat biztosít arra nézve, hogy következtetéseket vonhassunk le a rendszer működésének legnagyobb nehézségeiről és anomáliáiról. Amint azt a miniszterelnök és az igazságügy miniszter is már bejelentették, eljött az idő az elmúlt hat év tapasztalatainak levonására, amelyben – úgy vélem – az előző néhány hónap nem szerencsés eseményei mindenképpen hangsúlyos lenyomatként fognak szerepelni.

³⁶ A Bszi. 74. § (1) bekezdése szerint tisztségtől való megfosztással szűnik meg a megbízás, ha az OBH elnöke neki felróható okból 90 napon túlmenően nem tesz eleget megbízatásából eredő feladatainak, továbbá ha valamely cselekménye, magatartása vagy mulasztása miatt a tisztségére méltatlanná vált.

³⁷ <https://www.iustitia.pl/>

³⁸ <https://444.hu/2018/06/14/fegyelmi-eljarasokat-kezdemeneznek-ellenzekinek-gondolt-birak-ellen>

³⁹ http://hvg.hu/itthon/20180617_hando_tunde_orzagos_biroi_tanacs_hazaarulok

Néhányan már előre aggodalmuknak adtak hangot a közigazgatási bíróságok átalakítása, illetve az esetleges miniszteriális igazgatás visszaállítása miatt. Előre bocsátva, hogy mivel részleteket tartalmazó jogszabálytervezetek még nem láttak napvilágot, így jogászként megalapozott véleményt erről nem lehet mondani, az leszögezhető, hogy nem az lesz a fő kérdés, hogy milyen „cégér” van a Szalay utca 16. számú ház falán – Igazságügyi Minisztérium vagy Országos Bírósági Hivatal – hanem sokkal inkább az, hogy kap-e a bírói öngazgatás hatékony eszközöket alkotmányos feladatának betöltéséhez. Egyértelművé vált ugyanis, hogy a jelenlegi rendszer legnagyobb hibája, hogy az erős hatalommal bíró politikai kinevezett felett a felügyeletet gyakorló bírói öngazgatási testülete közel sem rendelkezik egyenlő súlyt biztosító jogállással és megfelelő jogkörökkel, mint ahogy azt a Bszi. megalkotói – és 2013-ban a Velencei Bizottság képviselői – gondolták.

Az alábbi területeken mutatkozik szükségesnek a bírói öngazgatás megerősítése:

- az OBT státuszának rendezése a jogi személyiséget, a hatásköröket és az OBT jogi eszközrendszerét illetően;
- az OBT tagok jogállásának megerősítése az OBH elnökétől való függetlenségük biztosítása érdekében;
- a bírák kinevezési rendszerében az OBH elnökének eddigi eredménytelenné nyilvánításra, időhúzásra vagy egyéb kijátszásra vonatkozó lehetőségeinek kizárása;
- a bírósági vezetők kinevezése vagy megbízása tekintetében az OBH elnöke jogköreinek korlátozása;
- OBT döntési és ellenőrzési szerepének jelentős megerősítése a bírák képzésében és továbbképzésében.

Az OBT jogállásának megerősítése elősegítené a „fék és ellensúly” alkotmányos szerepkör hatékonyabb ellátását, ezáltal a független, elszámoltatható és magas színvonalú ítélkezés egyidejű biztosítását. Hiába lép ugyanis előre Magyarország az igazságügyi eredménytáblán a hatékony és időszerű ítélkezésben, ha közben kétszer annyit lép vissza a bírói függetlenség, vagy a vezetők elszámoltathatósága terén.

A jövő kapcsán már csak egyetlen fontos dologra érdemes felhívni a figyelmet: szélsőséges esetekben egy rendszer hatékonyságát nagyban befolyásolhatja – pro vagy kontra – hogy ki ül az adott széken. Lengyelországban az új igazságügyi modell bevezetése során a lengyel és külföldi jogászok körében elsősorban az okozta a legnagyobb felháborodást, hogy a törvényhozás bírákat távolított el vezetői, illetve öngazgatási testületben betöltött állásokból. Úgy gondolom, ez üzenet Magyarországnak is: egy politikai kinevezett a törvényhozó hatalom bármikor eltávolíthat, hiszen maga ültette oda, ezzel szemben a bírói testületek integritása sem kívülről, sem belülről nem támadható, sőt a többi hatalmi ág által is aktívan védendő.

©Vadász Viktor

MTA Law Working Papers

Kiadó: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

Székhely: 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.

Felelős kiadó: Rudas Tamás főigazgató

Felelős szerkesztő: Körtvélyesi Zsolt

Szerkesztőség: Hoffmann Tamás, Kecskés Gábor,

Körtvélyesi Zsolt, Szilágyi Emese

Honlap: <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

E-mail: mta.law-wp@tk.mta.hu

ISSN 2064-4515